

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА КУШОНЛАР ДАВЛАТИ ТАРИХИ ВА МАДАНИЯТИ.

*Ички ишлар вазирлиги, Малака ошириш
институтини Юридик фанлар кафедраси
ўқитувчиси подполковник*

Турғунбаев Баҳромжон Бахтиёрович

Аннотация: Марказий Осиё маданияти жаҳон маданияти тарихида муҳим ўрин тутиши, ўз тарихимизни чуқур билишимиз, ундан руҳий қувват оладиган халқни енгиб бўлмаслигини, биз ҳаққоний тарихимизни тиклашимиз, халқимизни, миллатимизни ана шу тарихимиз билан қуроллантиришимиз зарурлиги кўрсатиб ўтилган.

Таянч сўзлар: Марказий Осиё, Кушон, Буюк ипак йўли, Будда, Шарқ ва Жаҳон маданияти, Сугдиёна ва Бактрия.

Аннотация: Культура Средней Азии занимает важное место в истории мировой культуры, показано, что нам необходимо глубоко знать свою историю, что невозможно победить народ, черпающий из нее духовные силы, что нам необходимо восстановить нашу истинную историю и вооружить этой историей наш народ и нацию.

Ключевые слова: Средняя Азия, Кушан, Великий Шелковый путь, Будда, восточная и мировая культура, Сугдияна и Бактрия.

Abstract: Central Asian culture occupies an important place in the history of world culture, it is shown that we need to know our history in depth, that it is impossible to defeat the people who draw spiritual strength from it, that we need to restore our true history, and arm our people and nation with this history.

Key words: Central Asia, Kushan, the Great Silk Road, Buddha, Eastern and World Culture, Sugdiyana and Bactria.

Кушон маданияти хақида гапиришдан аввал унинг келиб чиқиш тарихини билишимиз зарур. Кушон — миллатимизнинг I–IV асрларда Ўрта Осиё,

Афғонистон, шимоли-ғарбий Ҳиндистон ва шимоли-шарқий Ерон ҳудудларида ҳукмронлик қилган сулола.

Ўзбек давлатчилиги тарихида Кушонлар давлати салтанат (империя) даражасига кўтарилган дастлабки давлат бирлашмасидир. Кушон давлатига шимоли-шарқдан Юнон-Бақтрияга милоддан аввалги 140–130-йилларда бостириб кирган ючжи қабилалари асос солган. Суғдиёна ва Бақтрияга келиб ўрнашган ючжилар Ҳюми, Шуанжи, Гуйшуан, Хисе ва Думи каби йирик, бир-бирига қариндош хонадонлардан иборат эдики, улар ўртасида ҳокимият учун курашда Гуйшуан хонадони ғолиб чиқади ва Гуйшуан (Кушон) подшолигига асос солинади.

Кушон подшоларининг шажараси қабилла сардори Герайдан бошланади. Унинг вориси Кудзула Кадфиз (15–51) ва Вима Кадфизлар даврида (51–78) Кушон подшолари мустақил давлат сифатида ўз номидан мис, олтин ва кумуш тангалар зарб етишни бошлайди. Канишка даврида (78–123) Ҳиндистоннинг жанубий вилоятлари, Хоразм, Чоч, Фарғона ва ҳатто Ғарбий Хитой ҳам Кушон давлати таркибига киритилади. Буддизм дини давлат динига айлантиради. Давлатнинг пойтахти Далварзинтепадан (Сурхондарё вилояти) Пешовар (Покистон)га кўчирилади. Канишка подшолик қилган даврда Кушон салтанати Осиёдаги енг йирик давлат даражасига кўтарилган. Кушон салтанатининг дастлабки манзил марказини Бақтрия ташкил этди.

Иқтисодиёт асоси деҳқончилик бўлиб, мураккаб ирригация ва йирик суғориш иншоотлари барпо этилди. Ҳунармандчилик ва савдо-сотиқнинг жадал ривожланиши шаҳарларни гуркираб ривожланишига, ғиштлардан бино этилган қалъа ва саройларни қурилишига олиб келди. Бу пайтда Ғарб мамлакатлари, хусусан Рим империясининг шарқий вилоятлари билан савдо алоқалари биринчи ўринга чиқди. Кушон подшоларининг тангалари Киев яқинида, Эфиопия, Скандинавия ва Рим империяси шаҳарларидан топилган. Хилма-хил буюмлар, жумладан Римга қандолат, қимматбаҳо тошлар, фил суяги, гуруч, зебу-зийнат ва жиҳозлар элтилган. Хитойдан шоҳ ва тери буюмлар, Римдан тўқимачилик маҳсулотлари, кийимлар, ойна, қимматбаҳо металллар, турли винолар шу йўл

орқали олиб ўтилган. Римнинг кўп миқдордаги олтин ва кумуш тангалари алоқага киритилган. Ўша даврдаёқ савдо сотиқнинг ушбу йирик халқаро артерияси «Буюк ипак йўли» деб ном олди.

Маданий юксалишнинг Кушон даври (Эр. I-IV асрлари) диний тизимларнинг ёнма-ён яшаши билан характерланади. Бунга маълум маънода кушон подшолари, айниқса Конишка ва Кунишка томонидан диний ақидаларга нисбатан сабр-қаноат ва ишонч-мурувват билан ёндошилганлиги имконият яратди. Канишка зарб эттирган тангаларда индус, зардўшт, эллинлар худоларининг номи ва тасвирлари туширилган. Адолатгўй Митра ва ҳосилдорлик худоси Ордохши кудратли Вретрагна билан индусларни Шива, Буддасини, Гешос, Селена, Сфаписларни кўриш мумкин. Буддизм давлат дини мақомига эга бўлишига қарамай, Кушон империяси худудида зардўштлик, жайнизм, шиваизм, манихейлик, олимп худоларига сиғиниш кенг тарқалган эди.

Буддизмнинг тарқалиши маҳаллий дин ва санъатларнинг тугатилишини англатмайди. Биласиз, буддавийликни Бақтриядаги ихлосманд тарғиботчилари будда матнларини шунчаки ўзлаштириб, уни санскритдан таржимаси билан кифояланмай, уларни ўзларига талқин этдилар, унга қайта ишлов бердилар.

Марказий Осиё антик бадий маданиятининг муҳим услубий хусусиятини санъатлар синтези ташкил этган: ҳайкалтарошлик, тасвирий санъат, нақш бунда умумий меъморчилик ҳашамадига ва унинг ритмига бўйсунган ҳолда меъморчилик билан яхлитликда намоён бўлади. Бу синтез Кушонлар даврида ҳам маҳаллий маданиятда ўз таъсирини сақлаб қолди.

Кушонлар даври Марказий Осиё, Афғонистон, Покистон ва Ҳиндистон халқлари тарихидагина эмас, балки бутун дунё маданиятининг тараққиётида алоҳида ўрин эгаллайди. Турли халқлар маданиятининг чатишиши натижасида бу ерда ўзига хос янги маданият шаклланди, шу билан бирга кейинги асрлар маданиятининг тараққиётига замин бўлиб хизмат қилди. Шарқ ва Ғарб маданиятининг ўзаро таъсири янги тарихий босқичга қадам қўйди.

Эллин маданиятининг анъаналари Кушонлар даврида ижодий жиҳатдан қайта шаклланди ва янгича талқин қилина бошлади. Кушонлар даврида ёзувнинг

турли тизимлари амал қилди. Арамей ёзуви асосида кушон-бактрия алфавити, сўғд ва хоразм ёзуви ривожланди. Сурхқ Қоталда (Афғонистон) юнон алфавитидаги кушон ёзуви топилган. Термиздаги Қоратепа, Фаёзтепадан ҳиндларнинг Брахма, Кхоратшха ёзувларидаги битиклар топилди. Кампиртепа эса (Сурхондарё) Марказий Осиёдаги энг қадимий, ноёб қўлёзма (Ерам. ав. II асрнинг I ярми) папирусдаги битик топилди.

Асримизнинг бошида Буюк Хитой девори минораларидан бирида топилган «кўҳна сўғд ёзуви» алоҳида қизиқиш уйғотади. Ёзув эрамизни 312-313 йилларида битилган бўлиб, унда Хитойдаги сўғд савдогарларининг фаолияти ҳақида маълумотлар берилган. Кушонлар санъати қўшни мамлакатлар ва халқлар санъатларига таъсир кўрсатувчи намуналарни яратди. Эр.ав I-IV асрлардаги бадий маданиятнинг асосий хусусияти Осиёга оламни англашга эллинистик таъсирни тафаккур тарозисидан ўтказишдир.

Халчаён –Кушон санъатининг илк ёдгорликларидан бири бўлиб ундан топилган асарларда кўпроқ ҳукмдор Герой Санат улуғланган. Қабулхона деворларининг юқори қисмидан ўрин олган лойдан ишланган ҳайкаллар мажмуида ҳукмдор ва аёнлари тасвирланган. Ҳайкал образлари ифодали бўлиб, унда тасвирланаётган образларнинг индивидуал белгилари кўзга ташланиб туради. Унда тантанавор руҳдаги қабул маросими ва жанг лавҳалари акс эттирилган.

Бунда Хоразм маданиятини алоҳида таъкидлаш лозим. Шу минтақа суғориладиган деҳқончилик, шаҳар маданияти шаклланган энг қадимги манзилгоҳлардан бўлиб, бу ерда Ўзбекистон ҳудудидаги қадимги (Ерамиздан аввалги VII-VI асрларда) давлат асосланган. Хоразм (Ерамиздан аввалги IV асрларда) Александр Македонский босқинига қадар Аҳмонийлар истилосидан озод бўлган давлат, хоразмийлар Ҳиндистон, Хитой, Яқин Шарқ ва Европа Шарқи билан қизгин савдо алоқаларини олиб борганлар ва ўзларининг ҳунармандчилик буюмлари билан донг таратганлар. Тарихий солномаларда хоразмликларни тадбиркорлиги, иштиёқмандлиги қайд этилиб, уларни «илм соҳиблари» деб атаганлар. Канал, қалъа, кўп қаватли саройлар қуриш нафақат амалий малакани,

балки мураккаб ҳисоб-китоб ва ўлчовларни ҳам талаб қилар эди. Сомовий йўл кўрсаткичларидан фойдаланишни билмай дашт-сахролардан ўтиб бўлмасдан Хоразмликлар эр. I асрдан VIII асригача ўзлари фойдаланган махсус тақвим тизимини яратдилар.

Бу тақвим Ал-Берунийнинг «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асарида муфассал тавсифланган. Унинг маълумотларини археологлар томонидан топилган, III асрга оид асл нусха ҳужжатлар ҳам тасдиқлайди.

Берунийнинг маълумотига кўра, хоразмликлар мустақил астрономик кузатишлар олиб борганлар, осмоннинг юлдузлар харитасини яхши билганлар. Хоразм маданиятининг ўзига хос ривожланиши кейинги даврларда ҳам давом этди. 2000 йиллар муқаддам Марказий Осиё, Шимолий Ҳиндистон, Покистон ва Шарқий Эрон ва ягона давлат ҳудудини ташкил этган. Қудратли Кушонлар империяси Орол денгизи бўйларидан Ҳинд океанигача ястаниб, ўша даврнинг бошқа уч буюк давлати- Рим, Парфия ва Ханлар Хитойи билан бирга бир қаторда турди. Кушонлар империяси даври Шарқ ва Жаҳон маданияти ривожидида янги даврни ташкил этди.

Термиз яқинидаги Айритомдан топилган ибодатхона ташқи девори пештоқларига сарғишроқ тошлардан ҳайкаллар ўрнатилган. Бино ичида ғиштдан ишланган «Будда» ҳайкалининг қолдиқлари топилган. Ҳайкалларнинг ишланиш услуби, кийими, мусиқа асбоблари Ҳиндистон, Ўрта Осиё, Юнонистон маданиятларининг ўзаро таъсирида ривожланганлигидан далолат беради. Буни Хоразм, Фарғона, Суғд, Парфиядан топилган турли хил буюмлар, маданий обидалар, топилмалар тимсолида ҳам кўрсатиш мумкин.

Амалий санъат кенг тараққий этган. Зеб-зийнат буюмлари меҳнат ва жанг қуролилари яшаш, мато тўқиш ривожланган. Ички низолар, Фарбдан сосонийлар давлати ва шимолдан кўчманчи туркий қабилалар берган зарбалар натижасида Кушон подшолиги батамом емирилади ва барҳам топади.

Хулоса қиладиган бўлсак кушонлар даври маданияти Марказий Осиёнинг энг чўққиси ҳисобланиб, маълум ҳудуд ва замон билан чегараланмайди. Бу маданият Олд Осиё, Марказий Осиё, Антик ва Ҳинд маданиятлари ютуқларини ўзида жамлаб, қўллаб Шарқ халқларининг ўрта асрдаги маданияти ривож учун асос бўлди ва жаҳон маданияти тарихида ўчмас из қолдирди деб айта оламиз.

АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР.

1. Пугаченкова Г. А., Халчаян, Тошкент, 1966;
2. Гафуров б. Г., Кушанская эпоха и мировая цивилизация, Москва, 1968;
3. Ставиский Б. Я., Кушанская бактрия. проблеми култури, Москва, 1977;
4. Пугаченкова Г. А., Ртвеладзе Э. В, Далверзинтепа — кушанский город ва юге Ўзбекистана, Тошкент, 1978;